

FÖRSVARSMAKTENS MILJÖREDOVISNING 2010

Ständig förbättring ...

FÖR DIG SOM BRYR DIG EN REDOVISNING ÖVER

- Vad vi gör
- Vad vi vill
- Vad vi har uppnått

*Omslagsbild: En svensk flygförare (JAS 39 Gripen) som bär
den utrustning som används under operationen KARAKAL.
Foto: Sergeant Johan Lundahl/Försvarmakten/Combat
Camera. Försvarmakten 2011
Layout och tryck: FMLOG/APSA/Grafisk produktion*

FÖRSVARSMAKTENS MILJÖPOLICY

Gemensamt för Försvarssektorn

Försvarssektorn arbetar för en hållbar utveckling där miljöhänsyn integreras i all verksamhet, såväl nationellt som internationellt.

Miljökrav ska så långt möjligt även ställas på de aktörer som arbetar på uppdrag av eller samverkar med sektorns myndigheter.

Försvarsmakten specifikt

Försvarsmakten ska:

- sträva efter att inom ramen för vår huvuduppgift, förebygga och hantera konflikter och krig, minimera vårt ekologiska avtryck,
- genom miljöutbildning och kommunikation utveckla personalens kompetens och medvetenhet inom miljöområdet,
- bedriva verksamheten i enlighet med de krav som ställs i lagar, förordningar och andra föreskrifter samt genom årlig uppföljning och utvärdering eftersträva ständiga förbättringar samt
- vid all utveckling, upphandling, vidmakthållande och avveckling av system och materiel ska krav på miljöhänsyn ställas. Vidare ska miljöhänsyn beaktas i samtliga beslut, strategiska processer, forskning och studier. Detta i syfte att eftersträva en hållbar ekologisk utveckling i balans med säkerhet och ekonomi.

Stabspersonalen ur NBG (Nordic Battlegroup) Core Battalion övar strid från fordon. Här syns prästen som tagit eldställning intill vägen bredvid fordonet. Staben övar med obepansrade fordon, så kallade lätta fordon. Det vita dammet på bilden kommer från grusvägen. Kraften från AK5 C, vapnet som staben övar med idag, rör upp dampartiklarna och ger de som övas en extra utmaning.

Foto: Marcus Boberg/Försvarsmakten/Infosoldat

Hemvärnet, Försvarsutbildarna, Sjövärnsskåren och Flygvapenungdom från större delen av södra Sverige håller tillsammans en utbildningskontroll för ungdomar. Övningen med ca 100 deltagare mellan 15 och 18 år, bedrevs under fyra dygn i och runt om Karlskrona skärgård. Moment som ingick var bl.a. orientering, sjukvård, överlevnad, problemlösning, skytte, sambandstjänst och tältresning.

Foto: Kim Svensson/Försvarsmakten

INNEHÅLL

FÖRSVARSMAKTENS MILJÖPOLICY	3	AVVECKLING I KOSOVO.....	18
GD INLEDER	7	HANDBÖCKER	18
CHEFEN INSATS	9	VERKSAMHETSÅRET 2010.....	18
FÖRSVARSMAKTENS MILJÖCHEFEN HAR ORDET	11	FORSKNING OCH UTVECKLING (FoU)	19
OM MILJÖREDOVISNING 2010.....	12	GREENING PEACE OPERATIONS – POLICY AND PRACTICE	20
FÖRSVARSMAKTENS VERKSAMHETSIDÉ.....	13	FÖRSVARSEKTORNS MILJÖDAG 2010	20
INSTRUKTIONER OCH UPPDRAG	13	FM MATERIELPROCESS	20
OM FÖRSVARSMAKTEN	13	MILJÖPROJEKT UKRAINA	22
VÅR MILJÖPÅVERKAN	14	UTBILDNINGAR.....	22
FÖRSVARSMAKTENS MILJÖASPEKTER	14	FÖRBANDEN BERÄTTAR	25
FÖRSVARSMAKTENS MÅL FÖR EKOLOGISK HÅLLBAR UTVECKLING 2008–2011	15	NORRBOTTENS FLYGFLOTTILJ F 21.....	26
FÖRSVARSMAKTENS MILJÖSTRUKTUR.....	17	SÖDRA SKÅNSKA REGEMENTET P 7	27
HÖGT – LÅGT	17	MARINBASEN KARLSKRONA	28
MILJÖENHETEN; PROD MILJÖ	18	HELIKOPTERFLOTTILJEN	29
INTERNATIONELLT FÖRSVARSMILJÖSAMARBETE.....	18	ORDLISTA OCH FÖRKORTNINGAR.....	30

Svensk soldat på fotpatrull i området runt Ali Zayi Hill. Sverige leder sedan mars 2006 ett Provincial Reconstruction Team (PRT) i Mazar-e-Sharif i norra Afghanistan. Styrkan arbetar inom ramen för International Security Assistance Force, Isaf. Den utför sitt arbete på inbjudan av Afghanska regeringen och med stöd av ett FN-mandat.

Foto: Sgt Anna Norén/Försvarsmakten/Combat Camera

GD INLEDER

Den 1 juli 2010 genomfördes en av de största förändringarna i Försvarsmaktens historia. Genom att den allmänna värnplikten avskaffades förändrades förutsättningarna för Försvarsmaktens personalförsörjningssystem i grunden. Vi står inför en ny personalförsörjning som i första hand ska vila på frivillighet och inte längre huvudsakligen på en totalförsvarsplikt. Att rekrytera och anställa alla våra soldater på är en stor utmaning men också en förutsättning för att vi ska kunna förbli ett modernt försvar i toppklass.

Attraktionskraften är en av de största utmaningarna för närvarande. För att det ska vara möjligt att huvuddelen av personalen i förbanden ska bestå av rekryterad personal är det nödvändigt att Försvarsmakten är känd som en attraktiv arbetsgivare och arbetsplats.

En viktig del i detta är att kommunicera vårt miljöarbete på ett mer aktivt sätt. Samhället i dag, och framför allt ungdomar, är väl insatta i miljöfrågor och sätter dessa högt upp på agendan när val av arbetsgivare görs. Försvarsmakten har under 2010 utökat kommunikationen om vårt miljöarbete för att nå ut till våra nya intressenter och målgrupper.

De nationella miljö kvalitetsmålen, vilka styr inriktningen på det Svenska miljöarbetet och därmed även Försvarsmaktens miljöarbete, förstärks. Riksdagen fattade den 22 juni 2010 beslut om en ny målstruktur för miljöarbetet, en ny organisation och ny bedömningsgrund för miljö kvalitetsmålen. Ledamöter har utsetts till en parlamentariskt sammansatt miljö målsberedning, vilken bland annat ska föreslå strategier och etappmål för det framtida miljöarbetet. Vidare har Naturvårdsverket fått ett utökat ansvar i miljö målssystemet och kommer bland annat att utföra en fördjupad utvärdering av miljö kvalitetsmålen 2012 och en utökad årlig redovisning från och med 2011.

Försvarsmakten har ett sektorsansvar i miljö målssystemet och står inför uppgiften att följa upp och förnya våra miljö mål. De ändringar som har skett i miljö målsstrukturen kommer att ha en direkt påverkan i detta arbete.

2010 var också starten för en nysatsning på ett integrerat miljöledningssystem i Försvarsmakten där miljöfrågor ska bli en naturlig del av befintligt verksamhetsledningssystem. De miljöledningssystem som idag finns på våra förband ska kopplas samman och integreras inom de verksamhetsområden som har en miljö påverkan. Med ett integrerat miljöledningssystem underlättas såväl återrapportering som uppföljning, vilket i sin tur ger oss bättre underlag för förbättringsåtgärder.

Generaldirektör Ulf Bengtsson

Foto: Sergeant Niklas Ehlén/Combat Camera

En sjukvårdare övas i att kontrollera giftiga gaser i luften som en del av nordic battlegroups övning Joint Action 2010.

*Foto: Marcus Boberg/
Försvarsmakten/Infosoldat*

CHEFEN INSATS

Försvarsmakten arbetar med att skapa ett system som säkerhetsställer att miljöskydd ur ett hållbarhetsperspektiv beaktas vid internationella övningar och insatser. Det är viktigt att en insats inte orsakar nya miljöproblem. Rätt åtgärder före, under och efter en insats är avgörande för att människor i konfliktområden ska få en miljömässigt hållbar grund för att bygga fred och bekämpa fattigdom.

Svensk miljölagstiftning och Försvarsmaktens miljöpolicy är vägledande i miljöarbetet. Även om miljöbalken inte är tillämplig utanför Sveriges gränser är ambitionen att ta så stort miljöansvarstagande som möjligt även vid internationella insatser. Genom miljömässigt riktiga åtgärder, såväl preventiva som avhjälpande, kan vi minimera risker och undvika kostsamma konsekvenser.

Val av plats för våra camper är ett exempel där miljöaspekter spelar en stor roll. Om vi etablerar en kamp utan att undersöka om marken är förorenad kan vi bli skyldiga att vid avveckling sanera marken och stå för hela kostnaden oavsett om det är vi som har orsakat föroreningen eller ej. Skog och mark kan också utgöra oersättliga ekosystem eller ha kulturvärden. Vår ambition är att lämna platsen i lika gott eller bättre skick än vad den var när vi etablerade oss där.

Andra exempel där miljöaspekterna spelar en stor roll är vatten-, avlopps- och avfallshantering. Genom väl utvecklade och genomtänkta system inom dessa områden, där miljöfrågorna får stå i centrum, minimerar vi hälsoriskerna för egen trupp samtidigt som en negativ påverkan på lokalbefolkningens livsvillkor förhindras. Det sista är av särskilt stor betydelse då det annars kan utgöra en grund till en ny eller utvidgad konflikt med lokalbefolkningen.

Generallöjtnant Anders Lindström, C INSATS
Foto: Försvarsmakten/Combat Camera

En skyttegrupp har en skadad person. Sjukvårdsbandvagn anländer till platsen och helikoptertransport tillkallas. Core Battalions trosskompani upprättar FOB (förvärd operating base) vid Eksjö Garnison.

Foto: Sergeant Johan Lundahl/Försvarsmakten/Combat Camera

FÖRSVARSMAKTENS MILJÖCHEF HAR ORDET

Ännu ett miljöår att lägga till handlingarna och jag kan konstatera att Försvarsmaktens miljöarbete fortsätter att utvecklas i önskad riktning.

På den strategiska nivån har Försvarsmakten under Naturvårdsverkets ledning aktivt och tillsammans med ett flertal andra statliga myndigheter deltagit i miljökvalitetsmålsarbetet, i projektet Grön infrastruktur samt i generationsmålsarbetet. Av flera anledningar ser jag vårt deltagande som en viktig signal att ge både internt som externt.

Samtidigt som vi i vår verksamhet försöker lämna så små "fotavtryck" som möjligt, är det viktigt att vi framställer oss som en attraktiv arbetsgivare. En annan anledning är att Försvarsmakten liksom andra myndigheter är en del av det svenska samhället med de rättigheter och skyldigheter som detta medför på miljöområdet. Att delta i det centrala miljöarbetet, på nationell nivå, är ett måste för att vara väl uppdaterade avseende vilka regler som gäller, eftersom förändringsprocesser ständigt pågår.

Under 2010 har ansträngningar genomförts för att få in miljöfrågorna i Försvarsmaktens styrande dokument. Jag tycker även att detta är viktigt, eftersom miljöfrågorna ska vara en naturlig del i all vår verksamhet på alla nivåer och inte vara en isolerad företeelse.

Att samverka med andra aktörer på olika nivåer är av betydelse och Försvarsmakten har under 2010 tagit flera steg framåt i detta avseende. Inom Försvarssektorn har myndigheternas generaldirektörer enats om en gemensam inledning till respektive myndighets miljöpolicy. Detta ger en signaleffekt om att sektorsmyndigheterna har en samsyn på miljöområdet.

Det internationella samarbetet inom miljö har under 2010 varit omfattande och intensivt samt fortsätter att utvecklas på ett bra sätt.

Vi lägger oss inte till ro med att 2010 varit ytterligare ett bra miljöår för Försvarsmakten. 2011 kommer att vara ett intressant år, inte minst därför att arbetet med införandet av ett integrerat miljöledningssystem ska ta form och slutligen vara implementerat 2014. Detta kommer att ställa krav på engagemang och ansvarstagande för personalen på alla nivåer. Miljöledningssystemet är en nödvändighet för att vi ska kunna bedriva och följa upp miljöverksamheten på ett miljö- och kostnadsmässigt bra sätt.

Längre fram i denna redovisning kan du läsa mera i detalj vad vi gör, vad vi vill och vad vi har uppnått.

Överstelöjtnant Arne Wessner, C PROD MILJÖ
Foto: Sofia Jedholm/
Försvarsmakten/Högkvarteret

OM MILJÖREDOVISNING 2010

Försvarsmakten ger årligen ut en miljöredovisning där den miljöverksamhet som genomförts under det gångna året redovisas. Att redovisa Försvarsmaktens miljöarbete är en viktig del av vår värdegrund: att visa öppenhet, ansvar och resultat. För att ständigt förbättras måste vi kunna bevaka och följa upp de områden där betydande miljöpåverkan finns samt att sätta in åtgärder för att styra arbetet rätt.

Miljöredovisningens huvudsyfte är att återrapportera resultatet av det miljöarbete som har genomförts inom Försvarsmakten under 2010. Redovisningen omfattar hela myndigheten och den information som presenteras bygger på data från alla verksamhetsområden inom Försvarsmakten. Informationen har sammanställts och kvalitetssäkrats av Högkvarterets miljöavdelning PROD MILJÖ.

Arbetet med att bedriva verksamheten ur ett hållbarhetsperspektiv fortsätter ständigt framåt och steg för steg förbättrar vi arbetet med hållbarhet i alla led av verksamheten. I redovisningen tar vi upp den miljöpåverkan som Försvarsmakten ger upphov till men också hur vi arbetar för att minimera de negativa effekterna av dessa samt vad vi vill uppnå med vårt miljöarbete. Försvarsmakten håller på att strukturera om formen för miljöredovisningen i enlighet med redovisningskraven i EMAS. Årets miljöredovisning presenterar därför ej några nyckeltal, utan detta kommer att presenteras i 2011 års miljöredovisning.

Har du några frågor eller synpunkter kring Miljöredovisningen är du välkommen med dessa till miljöavdelningen vid Försvarsmaktens Högkvarter.

Core Battalions granatkastarpluton samövar med ett finskt skyttekompani vid Skillingaryd skjutfält. I övningen, som ingår i Bold Lightning, begär en finsk skyttepluton indirekt eld av den svenska grk-plutonen.

Foto: Sergeant Johan Lundahl/Försvarsmakten/Combat Camera

OM FÖRSVARSMAKTEN

Försvarsmakten är en av Sveriges största myndigheter under riksdag och regeringen med överbefälhavaren som chef och generaldirektören som ställföreträdande chef. Försvarsmakten är genom sin förmåga att föra väpnad strid, Sveriges yttersta säkerhetspolitiska instrument.

Försvarsmaktens centrala ledning finns i Högkvarteret. Armé-, marin- och flygförband samt andra organisationsenheter utbildar de förband som sedan ställs till förfogande för insats. Förutom Försvarsmaktens utbildningsförband finns dessutom insatsresurser i beredskap i form av hemvärnsförband. Försvarsmaktens logistik (FMLOG) ansvarar för underhåll och stöd till såväl organisationsenheter, utbildande förband som insatsförband.

Försvarsmaktens verksamhet under 2010 har präglats av ett omfattande förändringsarbete. De två viktigaste områdena är införandet av insatsorganisation 2014 och personalförsörjningsreformen. Den senare ställer krav på att Försvarsmakten upplevs som en attraktiv arbetsgivare av såväl redan anställda som de som vi behöver rekrytera. För utförlig beskrivning se hemsidan; www.forsvarsmakten.se

FÖRSVARSMAKTENS VERKSAMHETSIDÉ

Verksamhetsidén beskriver varför Försvarsmakten finns och vad som utgör vårt verksamhetsuppdrag. Av den framgår det yttersta syftet med och ramen för vår verksamhet som riksdag och regering bestämt. Det är inom denna ram som Försvarsmakten ska agera.

Försvarsmakten ska förebygga och hantera konflikter och krig, ytterst genom väpnad strid. Försvarsmakten ska enskilt och tillsammans med andra länder, myndigheter och organisationer och med tydligt insatsfokus:

- Försvara Sverige, värna svenska intressen och främja säkerheten genom insatser på vårt eget territorium, i närområdet och globalt.

- Upptäcka och avvisa kränkningar av det svenska territoriet och i enlighet med internationell rätt värna Sveriges suveränitet och nationella intressen i områden utanför detta.
- Med befintliga förmågor och resurser vid behov bistå övriga samhället.

INSTRUKTIONER OCH UPPDRAG

Försvarsmakten är, med sitt unika uppdrag och den breda verksamheten nationellt och internationellt, en del av världen och har som global samhällsaktör en viktig roll att bidra till en hållbar utveckling. Begreppet hållbar utveckling är ett överordnat begrepp som innefattar ekonomisk, miljömässig och socialt hållbar utveckling. I enlighet med Sveriges nationella strategi för hållbar utveckling¹, understryks att Försvarsmakten ska arbeta med miljöhänsyn i sin verksamhet för att bidra till ett uthålligt samhälle. I ett uthålligt samhälle är fred och stabilitet viktiga förutsättningar. I en tid där de internationella fredsbevarande insatserna ökar har Försvarsmakten som en aktör inom det säkerhets- och utrikespolitiska arenan en allt viktigare roll. Försvarsmakten har ett stort ansvar i detta i egenskap av en av de största statliga arbetsgivarna.

I Förordningen med instruktion för Försvarsmakten² framgår det att;

- Försvarsmakten ska ta miljöhänsyn i sin verksamhet i fred
- Försvarsmakten har ett särskilt sektorsansvar för miljömålsarbetet inom det militära försvaret

samt att

- Försvarsmakten ska medverka i det internationella försvarsmiljösamarbetet.

¹ Skr 2003/04:129 En svensk strategi för hållbar utveckling - ekonomisk, social och miljömässig

² SFS 2007:1266 Förordning med instruktion för Försvarsmakten, 5§

VÅR MILJÖPÅVERKAN

Försvarsmaktens miljöarbete utgår ifrån de 16 nationella miljö kvalitetsmålen¹. Försvarsmakten har sedan 1998 ett särskilt ansvar att inom Försvarssektorn driva arbetet framåt för en ekologiskt hållbar utveckling. Försvarsmakten utövar sitt ansvar genom "Försvarssektorns miljödelegation" där varje myndighet företräds av GD.

Som ett verktyg i strävandet att uppnå hållbar utveckling har Försvarsmakten påbörjat arbetet med att införa ett gemensamt miljöledningssystem för hela myndigheten. Förhållandet mellan sektorsansvaret, de nationella miljö kvalitetsmålen och miljöledningssystem kan beskrivas med att;

- Det särskilda sektorsansvaret är ett ansvar för att driva arbetet för en ekologisk hållbar utveckling i sin sektor,
- Miljö kvalitetsmålen anger riktningen för arbetet inom sektorn. Målen, samt tillhörande etappmål och strategier ska ligga till grund för de sektorsmål som utformas,
- Miljöledningssystemet utgör ett verktyg för att systematiskt styra det ekologiska arbetet/miljöarbetet hos myndigheterna.

Försvarsmaktens nuvarande miljö mål är ett resultat av den miljöutredning som gjordes 2006 för hela Försvarssektorn. Genom miljöutredningen kunde sektorns betydande miljö aspekter identifieras och miljö mål för Försvarssektorn sattes upp utifrån de nationella miljö kvalitetsmålen. Utifrån de sektorsgemensamma miljö målen formulerade Försvarsmakten sedan sina egna miljö mål kopplade till vår verksamhet. Krasst sett kan man säga att Försvarsmaktens verksamhet berör alla nationella miljö mål i större eller mindre utsträckning, men Försvarsmakten har valt att begränsa sina mål till att gälla de betydande miljö aspekterna inom verksamheten.

1 I april 1999 antog Sveriges riksdag mål för miljö kvaliteten inom 15 områden. I november 2005 lades ett miljö mål om biologisk mångfald till. Därmed fick vi de 16 miljö kvalitetsmål vi har idag.

FÖRSVARSMAKTENS MILJÖASPEKTER

Ett urval² av Försvarsmaktens direkta påverkan på de nationella miljö kvalitetsmålen beskrivs nedan.

Begränsad klimatpåverkan

Försvarssektorns verksamhet bidrar till den ökande växthus-effekten. Utsläpp av växthusgaser, främst koldioxid, sker från bland annat transporter, uppvärmning av fastigheter och elanvändning (stora delar av verksamheten är energikrävande), fordons-, flyg- och fartygsrörelser, samt till viss del vapenverkan. Vissa köld- och släckmedier som försvarssektorn använder, så som halotron och HFC, påverkar även växthuseffekten.

Frisk luft

Försvarssektorn påverkar luftkvaliteten genom emissioner från bränsleförbrukning vid övningsverksamhet, tjänsteresor och transporter. De största utsläppen från transporter är kväveoxider, kolväten och partiklar. Utsläppen av kväveoxider påverkar även lokalt bildandet av marknära ozon. Vid övningsverksamhet är de största utsläppen flyktiga organiska ämnen, kväveoxider och partiklar från fordons- och flygrörelser.

Giftfri miljö

I den dagliga verksamheten används en stor mängd kemiska produkter som kan ha negativ påverkan på miljön. Användandet av dessa ger upphov till emissioner till luft, vatten och mark. Ett ständigt arbete med substitution av kemiska ämnen och produkter pågår.

Skyddande ozonskikt

Försvarsmakten hanterar ozonnedbrytande ämnen som bland annat finns i kyl-, frys- och klimatanläggningar samt i släckanordningar. Dessa finns främst stationärt i byggnader och anläggningar men också mobilt i tex fartyg fordon och vapensystem.

2 För fullständig redovisning av påverkan på de 16 miljö kvalitetsmålen se Försvarssektorns miljöutredning 2006, 24 200:76168

God bebyggd miljö

Den negativa påverkan från Försvarmaktens verksamhet består främst av ljudet från flygverksamhet men också från den verksamheten som genomförs på övnings- och skjutfält. Dessa platser utgör också till stor del naturmiljöer med rekreationsvärde då de flesta är tillgängliga för allmänheten när övningar inte genomförs. Vissa av de byggnader som Försvarmakten har utvecklat är idag av stort kulturellt värde.

Ett rikt växt- och djurliv

Sektorns miljöpåverkan på växt- och djurliv uppstår bland annat vid verksamhet på övningsfält. Fordonsrörelser kan bidra till markerosion och markpackning och vapenverkan kan förstöra skog och stressa djur. I vatten påverkas växt- och djurliv bland annat av stridsbåtarnas vattenjetdrift.

Det kan konstateras att försvarets verksamhet i vissa fall har en positiv påverkan på den biologiska mångfalden genom att de militära övningsområdena blir frizoner i vilka växter och djur till största delen är skyddade från negativ påverkan. Försvarets skötselplaner och verksamhet bidrar även till att systematiskt bevara och skydda skyddsvärda arter.

FÖRSVARSMAKTENS MÅL FÖR EKOLOGISK HÅLLBAR UTVECKLING 2008–2011

Försvarssektorn och Försvarmakten har tidigare förnyat sina miljömål vart fjärde år i samband med den rapportering av miljömålsarbetet som sker till Naturvårdsverket.

Under 2010 förändrades miljömålsstrukturen vilket bland annat medfört att miljömålsdelegationen tagits bort och Naturvårdsverket har fått ett utökat ansvar för att leda och sammanhålla arbetet med de nationella miljökvalitetsmålen. Andra förändringar som skett är att en miljömålsberedning tillsatts vilken ska utarbeta strategier för effektiva styrmedel för miljömålen. Miljömålssystemets delmål har ersatts med etappmål utifrån vilka man gör bedömningar för huruvida miljömålen kan uppnås eller ej.

Försvarmaktens nuvarande miljömål, enligt nedan, gäller t.o.m. 2011 och kommer att revideras under året.

1. Mål avseende förutsättningsskapande verksamhet för Försvarmaktens miljöarbete

- Försvarmaktens miljökompetens och miljömedvetenhet ska breddas i syfte att skapa förutsättningar för att kunna leva upp till Försvarmaktens miljöpolicy.
- Försvarmakten ska i sin årliga miljöredovisning kommunicera sin miljöpåverkan internt och externt.

2. Mål avseende direkta miljöaspekter

- Försvarmaktens verksamhet ska ha en god hushållning med ändliga resurser samt ha kontroll på ingående och utgående flöden.
- Försvarmaktens verksamhet ska planeras och genomföras på ett sätt, som i den mån det är möjligt, inte negativt påverkar den biologiska mångfalden och genetiska variationen.
- Försvarmakten ska eftersträva att minska antalet kemiska varor och produkter i verksamheten som har en negativ påverkan på hälsa och miljö genom funktionell substitution.
- Försvarmaktens klimatpåverkan ska minska jämfört med år 2007.
- Köld- eller brandsläckmedia såsom HCFC och halon ska, i applikationer där det är tekniskt möjligt, vara utvecklade senast 2011.
- Inför samövningar med utländsk trupp i Sverige ska Försvarmakten informera berörda stater om svenska miljökrav, särskilt sådana som berör militär verksamhet.
- Försvarmakten ska sträva efter att i möjligaste mån begränsa den bullerpåverkan som verksamheten förorsakar.

Flygplanet av typen TP84T/C-130 (Hercules) som används vid lufttankningar under FL 01:s insatts i Libyen, råkade tidigt i insatsen ut för ett motorhaveri. ATU:s (Air transport unit) tekniker genomförde ett motorbyte under cirka två dagar.

Foto: Sergeant Johan Lundahl/
Försvarsmakten/Combat Camera

ONE

FÖRSVARSMAKTENS MILJÖSTRUKTUR

HÖGT – LÅGT

Att arbeta på ett miljömedvetet sätt är fundamentalt för Försvarsmakten. Verksamheten har en påverkan på miljön och det är av största vikt att myndigheten tar ansvar för det.

Försvarsmakten har valt att fokusera på miljö och hållbarhetsfrågan och sätter dessa högt upp på agendan vid planering och genomförande av verksamhet, både i Sverige och utomlands.

Miljöavdelningen i Högkvarteret (PROD MILJÖ) är underställd chefen för produktionsledningen. Avdelningens uppgift är att på strategisk nivå leda, samordna, utveckla och följa upp det samlade miljöarbetet inom Försvarsmakten. Som stöd vid projekt rörande bland annat sanering av förorenade områden och tillstånds- och anmälningsärenden enligt miljöbalken finns miljöprovningseenheten (MpE). MpE tillhör organisatoriskt ledningsregementet men funktion styrs av produktionsledningens infrastrukturs avdelning (PROD INFRA).

De förband som bedriver tillstånds- eller anmälningspliktig verksamhet enligt miljöbalken har miljösamordnare/miljöhandläggare vars uppgifter är att stödja förbandschefen i arbete med miljö- och tillståndsfrågor. Inom försvarsmaktens logistik (FMLOG) finns centrala miljösamordnare som resurs. Det är förbandschefen som ansvarar för att verksamheten följer gällande miljölagar och givna tillstånd.

I dag pågår integrering av miljöarbetet i Försvarsmaktens samtliga processer. Miljöhänsyn är ett viktigt element i handböcker, riktlinjer, rutiner, anvisningar och beslut. Miljömedvetenhet och ansvar gäller även för Försvarsmaktens internationella verksamhet. Den främsta vägvisaren i det dagliga miljöarbetet är Försvarsmaktens miljöpolicy¹ och miljömål.

---

¹ Under 2010 har en ny miljöpolicy tagits fram och återfinns på s. 3 i denna redovisning.

VERKSAMHETSÅRET 2010

MILJÖNHETEN; PROD MILJÖ

Högkvarterets miljöavdelning arbetar inom ett brett spann av uppgifter och projekt för det övergripande strategiska miljöarbetet inom Försvarsmakten. Avdelningen består i dagsläget av fem medarbetare med olika ansvarsområden. Nedan följer ett urval av de projekt som genomförts under året 2010.

INTERNATIONELLT FÖRSVARMILJÖSAMARBETE

Försvarsmakten har regeringens och riksdagens uppdrag att bedriva internationellt försvarsmiljösamarbete. Detta samarbete med andra försvarsmakter ger en ökad kunskap om hur miljön påverkas av den militära verksamheten. Samarbetet tar sig uttryck i samarbetsavtal, projektsamarbete, deltagande i försvarsmiljönätverk, m.m. Under året kan särskilt nämnas det påbörjade samarbetet med bland annat USA avseende miljöutbildning av personal som skall medverka i utlandsinsatser samt utveckling av hållbara materielsystem avseende exempelvis camper. Inom EU har miljönätverket DEFNET varit aktivt med frågor gällande kommande direktiv avseende kvicksilver, energisparåtgärder och miljövänlig skrotning av örlogsfartyg. Sverige har här en aktiv roll i DEFNET genom framtagande av ett miljökoncept för EU:s militära insatser.

I allt flera operationer utomlands deltar Försvarsmakten under ledning av NATO. Detta innebär även gemensamma ansträngningar för att värna miljön i insatslandet. För att kunna arbeta med en gemensam miljösyn medverkade Försvarsmakten vid två NATO-ledda miljömöten under 2010. ETWG (Environmental Training Working group) samt EPWG (Environmental Protection Working Group) i Bryssel och Haag. Arbetet i dessa grupper syftar till att utbyta miljöerfarenheter från insatser och samordna miljöutbildningen av militär personal vid bland annat NATO:s gemensamma skolor. Deltagande vid dessa möten är viktiga för Försvarsmakten då det är det enda forumet där NATO öppet redovisar sina erfarenheter från insatser.

EPWG:s arbete fokuseras på att gemensamt gå igenom NATO:s STANAGs och miljömanualer samt att för NATO:s standardiseringskommission (NSA) föreslå förändringar av dessa. Detta arbete är särskilt viktigt då STANAGs används som styrdokument inför och vid NATO ledda missioner. Under året påbörjades ett arbete med att slå samman dessa två grupper med en tredje som har ansvaret för marina miljöfrågor.

AVVECKLING I KOSOVO

Försvarsmakten har under året påbörjat avvecklingen av Camp Victoria och där tillhörande infrastruktur i Kosovo. PROD MILJÖ har stöttat med miljökompetens i den avvecklingsgrupp som har letts av Arméns Taktiska Stab (ATS). Campavvecklingsarbetet är det hittills mest omfattande i Försvarsmaktens historia och följs därför av Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) i syfte att på ett vetenskapligt sätt dra erfarenheter inför framtida avvecklingar. Prov- och saneringsplaner har upprättats tillsammans med miljöprovningseenheten (MPE) i Enköping och med stöd av Naturvårdsverkets anvisningar avseende "Provtagningsstrategier för förorenad jord". Camp Victoria har funnits sedan år 2000 och provtagningen visar på ett fåtal föroreningar som behöver saneras. Detta visar på att miljöarbetet under åren varit effektivt.

HANDBÖCKER

Under året har två miljöpublikationer producerats. "Handbok Miljö" samt "Environmental Guidebook for military operations". Den förstnämnda är framtagen främst i syfte att vara till stöd till chefer och handläggare ute på förbanden. Den senare är fastställd att gälla vid internationella insatser. Båda böckerna har tagits fram med ett brett deltagande både inom Försvarsmakten och dess stödjande myndigheter som exempelvis Försvarets materielverk (FMV) och Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI).

Rekryt Bylund knäddar en bit sprängdeg. Fem rekryter ur 56. pluton utan körkort deltog i sprängtjänsten som var en del av deras grundläggande soldatutbildning (GSU). Den andra hälften av plutonen utförde motortjänst och tog förarbevis under samma period. Under Sprängtjänsten fick rekryterna olika uppgifter som bland annat innefattade koppling av olika stubintyper, mätning och applicering av sprängdeg samt föreläsningar om andra sprängmedel och tekniker för dessa.

Foto: Rekryt Marcus Boberg/Försvarsmakten/Högkvarteret

FORSKNING OCH UTVECKLING (FOU)

FoU inom miljöområdet är inriktad mot att ge förslag på metodik och system för att skydda den yttre miljön från den egna verksamheten, både nationellt och internationellt. Forskningen är inriktad mot att besvara försvarsspecifika frågeställningar inom miljöområdet. Avgränsningar görs för att undvika att satsa resurser inom områden som redan täcks upp av andra aktörer i Sverige.

Följande projekt har avrapporterats år 2010:

- Spridningsförutsättningar i detonationsstörd mark (FOI)

- Greening Peace Operations- Policy and Practice (FOI)
- Verktyg för Miljöanpassning av Försvarsmateriel (FOI)
- Slutrapport 2010, Verktyg av Miljöanpassning av Försvarsmateriel (KTH)
- Årsrapport avseende omvärldsanalys Försvarsmiljö (FOI)
- Milstolperappport 2010 Miljö och Hållbarhetsarbete (FMV)

På nästa sida följer ett urval av sammanfattningar:

VERKTYG FÖR MILJÖANPASSNING AV FÖRSVARSmateriel I DESS LIVSCYKEL

Projektet syftar till att skapa ett verktyg för att kunna värdera och kvantifiera miljöaspekter för försvarsmateriel genom hela dess livscykel. Verktyg av detta slag är en viktig tillgång då det i Försvarsmaktens regleringsbrev krävs att miljöhänsyn tas vid all upphandling av försvarsmateriel. Försvarets materielverk (FMV) använder idag LCC (Life Cycle Costs) verktyget CATLOC vid stora upphandlingar då de ska beräkna en produkts livscykelkostnad.

Årets projekt har inneburit justeringar av verktyget miljö-LCC. Dels har de miljöbelastningskostnader, vilka kvantifierades under 2009, i år utökats till att omfatta fler ämnen än tidigare. Dessutom har kostnader för miljöskatter och miljöavgifter brutits ut ur de traditionella kostnaderna som uppstår kring en produkt eller tjänst, så att de går att särskilja.

GREENING PEACE OPERATIONS – POLICY AND PRACTICE

Miljöfrågor kopplade till militär aktivitet är ingen ny företeelse. NATO var bland de första att officiellt adressera miljöfrågor under mitten av 1990-talet. Sverige och USA startade vid den tidpunkten också miljöforskningsprogram med fokus på miljörisiker vid militär verksamhet, exempelvis avveckling av försvarsanläggningar.

Det senaste decenniet har en rad olika policys, strategier och handböcker tagits fram för att trycka på vikten av att inkludera miljöfrågor i planering och genomförande av internationella insatser. FN:s avdelning för fredsfrämjande insatser (UN DPKO/DFS, Department for Peace-Keeping Operations/Department of Field Support) fastslog 2009 en miljöpolicy för FN:s insatsverksamhet. Detta var första gången som miljöfrågorna lyftes specifikt från DPKO, även om miljöfrågorna inom FN generellt funnits på agendan i många år bland annat genom UNEP (United Nations Environmental Programme).

Erfarenheter visar att förekomsten av bindande dokument som policys är en förutsättning för att miljöfrågorna skall komma upp på agendan i insatsverksamheten. Blotta existensen av policys är dock inte tillräcklig för att miljöhänsyn skall kunna integreras till fullo i insatsverksamheten. Förfrågningar som gjorts i studien gör gällande att det verkar finnas ett gap mellan policynivån och hanteringen av miljöfrågor på genomförande, taktisk nivå. Detta kan ha sin förklaring i ett antal faktorer som, otillräckliga eller obefintliga riktlinjer och instruktioner för respektive nivå, begränsade resurser (ekonomiskt och/eller kunskapsmässigt), svagt mandat eller andra organisatoriska aspekter.

De flesta policys poängterar vikten av att verka på ett sätt som inte belastar miljön i området, men tar sällan upp miljöns roll i konflikten som sådan, och att hanteringen av den således också kan vara en del i en strategi för att på sikt lösa en konflikt. Att på ett systematiskt sätt inkludera miljöaspekterna i den långsiktiga, strategiska planeringen, som det framväxande konceptet EBAO (Effect Based Approach Operations) kan vara ett sätt att överbrygga gapet och åtgärda bristerna.

FÖRSVARSEKTORNS MILJÖDAG 2010

Den tredje juni 2010 genomfördes försvarssektorns miljödag vid Försvarshögskolan (FHS) med över 150 deltagare. Försvarsmaktens Generaldirektör invigde dagen med att redovisa Försvarssektorns nya gemensamma miljöpolicy. Därefter hölls många intressanta föredrag kring ämnet "Hur påverkar vi miljön vid internationella insatser?"

Försvarssektorns miljödag den 3:e juni var värdefull och väldig givande då flera aktörer redovisade utmaningen kring miljöfrågor vid internationella insatser. Alla var överens om att åtgärder måste vidtas för att nå uppsatta mål och visioner.

FM MATERIELPROCESS

Med syfte att minska Försvarsmaktens negativa påverkan på miljön har materielprocessen och framtagning av nya system

En rote med helikoptrar av typen helikopter 15 genomför spaninguppdrag under övning Vintersol.

Foto: Sergeant Johan Lundahl/Försvarmakten/Combat Camera

blivit en naturlig del av det dagliga miljöarbetet. Genom att granska de målsättningsdokument som lämnas över till Försvarets Materielverk ökar möjligheterna att redan tidigt i produktionsfasen förbättra förutsättningarna för en så liten ekologisk belastning som möjligt under utveckling, nyttjande och avveckling av de olika systemen.

MILJÖPROJEKT UKRAINA

I oktober avslutades miljöutbildningsprojektet vid 40:e flygbrigaden i Vasilkiv utanför Kiev med en förenklad inspektion av uppnått resultat av det nystartade miljöarbetet. Tidigare under året påbörjades nästa del i detta projekt. Denna gång var det den Ukrainska marinen i Sevastopol som besöktes inför ett motsvarande projekt. Utbildningen av den marina personalen kommer att påbörjas under 2011. Ett första planeringsmöte inför detta genomfördes med representanter för försvarsminneriet i samband med avslutningsbesöket i oktober.

UTBILDNINGAR

Vid NATO-skolan i Oberammergau genomförs varje år två kurser inom miljöområdet. M3-77 (Environmental Management for Military Forces Course) och M3-79 (Unit environmental Compliance for Sending Nations Course). M3-77 är en översiktlig miljöutbildning där man bland annat utbildas i att skriva miljöbilagor till orderverk inför internationella operationer med tillämpning av bl.a. NATO STANAGS. M3-79 har som målsättning att förbereda miljöpersonal inför tjänstgöring i en NATO organiserad stab. Försvarsmakten har vid dessa kurstillfällen tilldelats en till två kursplatser per tillfälle.

En soldat släcker en balja med napalm som en del av nordic battlegroups övning Joint Action 2010 som skall förbereda förbandet för beredskap 2011.

Foto: Marcus Boberg/Försvarsmakten/Infosoldat

*En finsk skyttepluton ur Core Battalion genomför stridsövningar och strid i bebyggelse.
Under övningen "Initial Effort" genomfördes momentvis övningar.
Foto: Sergeant Johan Lundahl/Combat Camera/Försvarsmakten.*

FÖRBANDEN BERÄTTAR ...

Försvarmakten har ett 40-tal förband runtom i landet där lokala miljösamordnare/miljöhandläggare finns till stöd för förbandschefen i allt arbete gällande yttremiljö. På förbandsnivå utgår miljöarbetet i den egna verksamheten från lagkrav, tillstånd samt Försvarmaktens miljöpolicy och miljömål. Förbanden sätter utifrån detta sina egna mål för verksamheten och har därmed förutsättningar att själva styra arbetet mot de aspekter som är betydande för just deras verksamhet. Nedan följer ett par exempel på miljöarbetet från förbanden under 2010.

NORRBOTTENS FLYGFLOTTILJ F 21

Redan 2008 sattes ett omfattande energibesparingsprojekt igång på garnisonen. Syftet är att succesivt gå igenom byggnadsbeståndet på garnisonen och, i samverkan med FortV och berörda i respektive byggnad, söka möjligheter till att minska energiförbrukningen. Det kan röra sig om såväl tekniska lösningar som beteenderelaterade lösningar. För varje objekt hålls ett uppstartsmöte och cirka sex månader senare ett uppföljningsmöte. De som deltar vid mötena är representanter för berörd verksamhet, FortV, den "byggnadsansvarige" och F 21:s miljöfunktion. Under 2010 har projektet utökats med ytterligare fem byggnader. Projektet kommer att utvärderas med början under 2011. För att kunna göra någorlunda säkra bedömningar av hur mycket elenergi som sparas i respektive byggnad mäter man elförbrukningen under cirka ett år efter det att de energibesparande åtgärderna vidtagits. Detta bl.a. eftersom det kan finnas säsongrelaterade variationer i den verksamhet som bedrivs.

Under 2010 har även förberedelser gjorts för att under innevarande år kunna ställa upp ett miljömål som syftar till att ge anställda möjlighet att på tjänstetid pröva på eco-driving, under ledning av en utbildad instruktör. Miljömålet är ännu ej formulerat i detalj men baseras på att de kunskaper som den enskilde individen erhåller även är tillämpningsbara i privatlivet.

(Per-Arne Johansson, miljösamordnare Norrbottens flygflottilj)

En pluton väntar på att få öva insittning och urstigning ur helikopter 15 som en del av nordic battlegroups övning Initial Effort 2010.

Foto: Marcus Boberg/Försvarsmakten/Infosoldat

SÖDRA SKÅNSKA REGEMENTET P 7

Vårens arbete bestod till stor del av förberedelser inför Försvarmaktens övningar i Skåne, STÖ (systemträningsövning) och JC 10 (Joint Challenge 10).

P 7 har ett bra koncept att genomföra större övningar vad avser funktionen mark och miljö. Detta består av att vi är tidigt med i processen gällande hur och var övningarna kan bedrivas. Detta medför att eventuella tillstånd och anmälningsärenden kan sökas i god tid samt att markägarkontakter kan tas tidigt. Varje förband har sina egna mark- och miljöfunktioner som tidigt är med i planering, genomförande och vid återställande efter övningar.

Innan övningarna startar ges en mark och miljöpärm ut där grupperingsplatser, bestämmelser för övningar på civil och militär mark, vattenskyddsområden, BVKF bestämmelser (brandfarliga varor) m.m. finns med.

Under övningarna består arbetet av att kontrollera att bestämmelser följs och att rätta till eventuella felaktigheter. En annan viktig del är att informera tredje man via tidningar, radio m.m.

Fördelen med att arbeta på detta sätt är att P 7 fick väldigt få klagomål och att relativt få mark och miljöskador orsakades.

Ett annat projekt som P 7 har arbetat med under året är att ta fram och fastställa ÖMAS (övnings och miljöanpassade skötselplaner) för skjutfälten Revingehed, Ravlunda, Kabusa och Rinkaby. Detta har gjorts tillsammans med Länsstyrelsen, kommuner, FortV och Naturskyddsföreningen samt de olika råden för fälten.

En fördel med dessa är ett bra samarbete med ovanstående intressenter. Andra fördelar är att vi har kunskapen om hur övningar kan genomföras utan att naturen påverkas negativt, då huvuddelen av våra fält består av Natura 2000-område.

(Ulf Rolin, miljöchef P 7)

*Soldater ur Norrbottens regemente övar strid i bebyggelse på P 7:s regementsområde i Revingehed.
Foto: Mats Carlsson/Försvarmakten/Norrbottens regemente.*

MARINBASEN KARLSKRONA

Under året har ett nytt miljonätverk mellan statliga myndigheter (länsstyrelser, kustbevakning, statens maritima museer m.fl.) och kommuner inom Blekinge län startats upp. Syftet med samverkan är att ett par gånger per år träffas och diskutera gemensamma beröringspunkter och ta del av varandras erfarenheter. Det som diskuteras för tillfället är upphandlingsprocesser och hur man ställer bra miljökrav. Många av myndigheterna går under samma upphandlingsavtal och har därför starka gemensamma intressen att avtalen utformas så att de passar alla (FMV genomför många av upphandlingarna). Ett motsvarande system finns även inom marinbasen där alla enheter och övriga organisationer ingår.

Marinbasen påbörjade också arbetet med energironder tillsammans med FortV. Detta arbete tar under 2011 ännu mer fart då vi kommer att utöka studierna till att omfatta sex anläggningar inom garnisonen. Det finns stora fördelar med att ta med hela kedjan - från ägare till nyttjare, samt att arbeta med de saker man själv kan bidra med mot det gemensamma målet.

Garnisonen har även varit med aktivt i både förberedelserna och återkomsten av HMS Carlskrona som deltagit vid missionen ME02 i Adenviken. Det har handlat om bl.a. avfallshantering, kemikaliehantering, hälsoskydd, miljödela i orderverk och sanering av materiel vid hemkomst.

(Carl-Henrik Olofson, miljösamordnare Marinbasen)

*Besättningen på HMS Carlskrona står uppställd på helikopterdeck i hamnen i Djibouti. Operation Atalanta är en marin EU-insats för att i första hand skydda World Food Programs mattransporter och eskortera handelsfartyg i Adenbukten och Indiska Oceanen.
Foto: Fänrik Anna Norén/
Försvarmakten/Combat Camera.*

SIB anläggningen SIB 3:1 Spång är Sveriges största övningsanläggning för strid i bebyggelse. Anläggningen finns vid markstridsskolan i Kvarn och syftet med anläggningen är att soldater ska få öva på strid i stadsmiljö, både med stridsfordon och till fots. Foto: Alexander Gustavsson/PAS/Försvarsmakten.

HELIKOPTERFLOTTILJEN

Helikopterflottiljen förändrade 2009 rutinen för genomförande av miljöronnd i Linköpings garnison. Syftet var att förenkla genomförandet och minimera tidsåtgången för berörda verksamhetsställen. Vi har under 2010 vidareutvecklat förfarandet. Miljöronden omfattar följande funktioner: yttre miljö, brandskydd, elsäkerhet, arbetsmiljö, BVKF (brandfarliga varor), IFTEX (explosiva varor), trafiksäkerhet samt transport av farligt gods. Miljöronden utförs i samarbete mellan Miljöronndgruppen (som består av funktionsansvariga) och verksamhetsställets ledning samt husansvarig/brandskydds-/skydds-/miljöombud.

Miljöronnd vid Linköpings garnison skall vara genomförd senast den 31 mars varje kalenderår. Varje verksamhetsställe som omfattas av miljöronnd tilldelas en enkel checklista för att

kunna förbereda för miljöronnd. Ansvarig på verksamhetsställe beställer miljöronnd via, Garnisons enheten (GarnE). Samman kallande i Miljöronndgruppen kontaktar verksamhetsstället för detaljsamverkan. Miljöronnd genomförs och dokumenteras i avsett protokoll. Protokollet insänds till GarnE för sammanställning. Resultat av miljöronden redovisas för Garnisonschefen och eventuella åtgärder med anledning av miljöronnd genomförs i linjeorganisationen.

Uppfattningen överlag hos både verksamheter och miljöronndgruppen är att miljöronden har gått från ett mycket omständigt förfarande till ett rationellt förfarande som ger en helhetsbild under ronden och där man vid behov går vidare med en riktad rond mot specifik funktion.

(Boel Alenius, miljöhandläggare Helikopterflottiljen)

ORDLISTA OCH FÖRKORTNINGAR

Försvarssektorn består av Försvarsmakten (FM), Fortifikationsverket (FortV), Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI), Försvarets radioanstalt (FRA), Försvarets materielverk (FMV) och Försvarshögskolan (FHS). Försvarsmakten är sektorsansvarig myndighet med regeringens uppdrag att leda och samordna miljöarbetet inom sektorn. Försvarsmakten representerar Försvarssektorn i Naturvårdsverkets samverkansgrupp för miljömålsarbetet.

Koldioxid (CO₂) Gas som förekommer naturligt i atmosfären. Vid förbränning av organiskt material, som innehåller kol, bildas koldioxid när kolet förenar sig med luftens syre. Vid förbränning av fossila material som naturgas, kol och olja som bundits i marken under miljontals år. Detta medför ökade halter av koldioxid i atmosfären.

Kväveoxid Nox klimatpåverkande gasblandning, växtnäringsämne, bidrar även till försurning.

Nationella miljö kvalitetsmål det finns 16 nationella miljö kvalitetsmål antagna av riksdagen. Målen beskriver den kvalitet och det tillstånd för Sveriges miljö, natur- och kulturre surser som är ekologiskt hållbara på lång sikt. Regeringen har 2010 gett naturvårdsverket ansvaret för uppföljningen av miljö kvalitetsmålen. Målen syftar till att:

- Värna om människors hälsa
- Värna den biologiska mångfalden och naturmiljön
- Ta till vara kulturmiljön och de kulturhistoriska värdena
- Bevara ekosystemens långsiktiga produktionsförmåga
- Trygga en god hushållning med naturresurserna

REACH kemikalielagstiftning som ersätter stora delar av de kemikalier regler som gällde före 1 juni 2001 i EU och Sverige. REACH står på svenska för registrering, utvärdering, godkännande, och begränsning av kemikalier.

Övnings- Skjutfält är ett avlyst område där militära förband kan öva sin verksamhet utan att allmänheten utsätts för fara. På skjutfälten kan förbanden öva med skarp ammunition, vid övningar avlyses området för allmänheten. Ett övnings- skjutfält är ett militärt skyddsområde vilket gör att allmänheten inte alltid har fullt tillträde.

Skjutbanor fasta utbildningsanordningar för främst skytte träning med eldhandvapen och automatkarbiner, pistoler samt lättare pansarvärnsvapen som pansarskott.

Ozon är en gas som består av tre syreatomer per molekyl (O₃). Ozon uppträder i två former; marknära ozon som är giftig samt troposfäriskt ozon som skyddar jorden mot solens skadliga UV-strålning.

EMAS (Eco Management and Audit Scheme) är EU:s miljölednings och miljörevisionsordning. EMAS baseras på ISO 14001 men tillför dessutom mer än konventionella miljöledningssystem, exempelvis krav på miljöredovisning.

STANAGS (Standard NATO Agreement) är standardiseringsdokument som reglerar i stort sett allt avseende materiel, metoder, design med mera som rör militära enheter från nationer som antingen är NATO-medlemmar eller på annat sätt samverkar med NATO.

FÖRSVARSMAKTEN

PROD MILJÖ
Försvarmakten
107 85 Stockholm Telefon: 08-788 75 00
www.forsvarsmakten.se